

XOSÉ MARÍA ÁLVAREZ BLÁZQUEZ EDITOR

Manuel Bragado

Chegados case ao cabo da celebración do ano dedicado a Xosé María Álvarez Blázquez (XMAB) –para nós, o intelectual galego máis completo e poliédrico do seu tempo– cómpre facer un balance do seu papel como editor, fundador do concepto da edición moderna en lingua galega.

Voces tan autorizadas como as do seu biógrafo Darío Xohán Cabana insisten en que entre todos os eidos da súa monumental actividade cultural nuns anos de enorme precariedade foi, seguramente, a de editor, a máis destacada de todas as que emprendeu don Xosé María. Desde 1950 en Edicións Monterrey e logo, en dúas etapas ben diferentes, desde 1963 a 1980 en Edicións Castrelos, don Xosé María contribuíu decisivamente a reconstruír o tecido editorial galego destruído pola intransixencia e a violencia da rebelión militar do 36 que segou a vida do seu pai (Darío Álvarez Limeses, chamado en Tui “o médico dos pobres”).

En ambas as dúas aventuras editoriais traballou don Xosé María contracorrente (mesmo do galeguismo cultural representado por Galaxia, editorial da que foi, tamén, un dos seus fundadores), movido pola convicción patriótica e a afouteza empresarial de que era posible crear (por difícil que parece) un mercado do libro en galego ou de interese galego. Como atinadamente sinala Darío Xohán Cabana, XMAB perseguíu durante tres décadas a mesma fantasía empresarial ensaiada polos tres grandes editores galegos de catálogo da nosa historia que o precederon: Manuel Soto Freire (o impresor lucense que no dezanove planificou por vez primeira un catálogo editorial en Galicia), Andrés Martínez Salazar (o creador da primeira «Biblioteca Gallega») e Ánxel Casal (o editor mártir, creador de Nós, a editorial galeguista republicana).

EDICIÓNS MONTERREI

Para a súa primeira empresa editora, XMAB tomou o nome de Monterrei, o castelo onde foi instalada a primeira imprenta de tipos móbiles en Galicia e onde en 1491 foi estampado o *Missale Auriense*, o primeiro libro editado no país. Contou coa complicidade do seu socio, Luis Viñas Cortegoso, o inspector de ensino primario formado na Institución Libre de Ensinanza, co que fundara dous anos antes a Almoneda Monterrei, a librería de vello situada no número catorce da viguesa rúa de Pi e Margall (entón General Aranda). Naquela editorial bilingüe, con clara vocación de bibliófila, XMAB editou algúns dos libros máis coidados que se teñen feito en Galicia no século pasado, como *Teatro*

venatorio y coquinario gallego (1958) de José María Castroviejo e Álvaro Cunqueiro ou como os da colección *Beatus Jacobus*, edicións numeradas impresas en papeis de calidade e maquetadas con xenio e fasquía clásicas. Foron os casos de *El buho gallego con las demás aves de España* (1951), obra que o editor determinou que escribira Pedro Fernández de Castro, VII Conde de Lemos ou *Vida y viajes literarios de Fray Martín Sarmiento* (1952), edición ao cargo do seu socio Viñas Cortegoso.

XMAB abriu en Monterrei, ademais, dúas coleccións en lingua galega: “Leixado do vento” e “Frol e froito”. Na primeira publicou ao longo da década dos cincuenta dez títulos, en edicións de trescentos exemplares en papel verxurado, algunhas ilustradas e mesmo empregando a cor. Nesta serie incluíu títulos da súa produción poética como *Roseira do teu mencer* (1950, poemario que dedicaba á súa filla *Colorín*), o *Cancioeiro de Monfero, Século XIII* (1953, presentado como anónimo, mais que como ben sabemos foi da autoría do editor, unha trasnada literaria ben simpática) e *Romance do pescador peleirño* (1954), ademais doutros emblemáticos como *Poesías galegas. Égloga de Belmiro e Benigno. A Alborada* (1951) de Nicomedes Pastor Díaz (ilustrado por X. Sesto), *Entre-més famoso sobre a pesca do río Miño* (1953) ou *Cantiga nova que se chama riveira* (1957, reedición do segundo poemario de Cunqueiro). Na segunda, iniciada en 1953 cun libro de Ben-Cho-Shey, *Andrómenas. Contos para o pobo*, coa intención de constituír unha fiestra aberta aos novos valores literarios, recuperar textos clásicos e popularizar a divulgación da literatura galega, XMAB anticipou o nacemento do que logo se chamaría Nova Narrativa Galega coa publicación dos dous primeiros libros do mozo Gonzalo R. Mourullo, *Nasce un árbore* (1954) e *Memorias de Tains* (1956), toda unha proeza de modernidade.

Mención á parte neste requintado labor editorial de edicións Monterrei en tempos menesterosos (o seu logotipo foi inspirado nun debuxo de Urbano Lugrís) merece a edición en 1960 de *La ciudad y los días*, o calendario histórico de Vigo, que tivemos a fortuna de traducir ao galego durante este ano blazquiano. Vigo e os vigueses aínda tiñamos unha débeda pendente con quen ao longo de todo o ano 1959 desenvolveu nas páxinas de *Faro de Vigo*, dirixido daquela por Francisco Leal Insua, a proeza de escribir, empregando a forma de efemérides e baixo o título xeral de “Calendario histórico de Vigo”, o que constitúe até agora a obra máis orixinal e singular da historia local viguesa. Colaboracións xornalísticas diarias, escritas cunha prosa briosa e engaiolante, documentadas con pasmosa erudición, que Xosé María rearmou o ano seguinte en forma dun libro de case seiscentas páxinas publicado nas súas Edicións Monterrei, ao cal lle daría o título principal de *La ciudad y los días*. Un volume que soubo enfeitar cunha cuberta serigrafada, realizada no obradoiro da Serigrafía Gallega do seu irmán Álvaro, sendo o primeiro libro que utilizaba en Galicia esta técnica de impresión. Ademais, non o esquezamos, don Xosé María é o autor principal doutra alfaia da nosa historiografía local, *Vigo en su historia*, grosa volume de seiscentas cincuenta páxinas publicado en 1979 pola Caixa de Afo-

rros Municipal de Vigo, unha formidable obra colectiva, na que se ocupou da coordinación, da dirección da edición e de máis da metade dos textos do seu contido.

N' *A cidade e os días*, don Xosé María vai debuxando amodiño, co seu trazo potente de investigador documental, un impresionante fresco histórico de Vigo, desde o burgo de pescadores na Idade Media que foi –no que xa brillaba a luz de poetas universais como Martín Codax e Meendiño–, pasando polo carácter de porto corsario que abrigou no século XVIII, ao empuxe da abella ribeira que a converteu na cidade portuaria e industrial punxente que agora coñecemos. Un relato no que ao autor non lle pasan desapercibidos os acontecementos do Terzo de Valadares, as aventuras feudais, a presenza dos piratas, as pestes, as guerras (especialmente a denominada «Reconquista»), as angueiras pola chegada do ferrocarril e polo desenvolvemento portuario, a inauguración da iluminación eléctrica, o entroido elegante das sociedades recreativas, o xornalismo progresista..., nin tampouco as biografías das figuras viguesas senlleiras como Eduardo Chao, Urzaiz, Elduayen e tantos outros.

A cidade e os días é un fresco evocador, latexante de personaxes, acontecementos e soños dunha cidade cambiante. Como salienta o académico Darío Xohán Cabana, biógrafo e colaborador primeiro en Edicións Castrelos:

Este é un libro sen igual en Galicia; ningunha das nosas cidades ten outro que se lle poida comparar en beleza de estilo e en cantidade de información. As actas capitulares, os cartularios eclesiásticos, os arquivos de sociedades, os xornais, as memorias publicadas e as memorias particulares, os libros de viaxes, as antigas e modernas crónicas... en fin, todo canto podía ofrecer a máis mínima noticia foi rigorosamente cacheado polo paciente e minucioso Xosé María. [...] Todo é un fervor de vida, contado con rigoroso recurso ás fontes históricas e cun estilo persoal dunha beleza e dunha capacidade de evocación verdadeiramente maravillosas.

Tras a súa primeira publicación, hai case cincuenta anos, *A cidade e os días* –a pesar de que moitos dos datos e informacións, afortunadamente, foron superados pola actual historiografía viguesa– non perdeu un ápice do seu interese xa que constitúe moito máis ca un libro de historia. *A cidade e os días* é unha apaixonada biografía literaria da cidade de Vigo e da súa contorna (xa que para o autor, Vigo derrámase dende o Val do Fragoso até o esteiro do Miño) escrita cunha prosa maxistral e un alento narrativo moi notable. É nese carácter profundamente literario onde reside a importancia e a beleza deste gran relato colectivo, que dificilmente vai quedar obsoleto.

Tras a edición facsimilar de *La ciudad y los días*, realizada en 1986 polo Concello de Vigo, con motivo do primeiro cabodano do pasamento de don Xosé María, asumimos, co apoio da familia Álvarez Cáccamo, o reto de realizar unha tradución para o galego o máis fiel posible ao espírito da obra e da súa edición príncipe. Unha empresa concibida, sobre todo, como unha homenaxe á figura de Álvarez Blázquez, que tivo sempre o soño de ver editada esta obra en galego, angueira felizmente cumprida este ano.

EDICIÓNS CASTRELOS

Mais, continuemos co seu periplo como editor. En 1967, con cincuenta anos feitos, decidiu revitalizar o proxecto de Edicións Castrelos, que fundara tres anos antes cos seus irmáns. Comezou, entón, unha das aventuras máis apaixonantes e produtivas da historia da edición galega. Coa intención explícita de resucitar a colección “Flor e Froito” das súas Edicións Monterrei, popularizar o libro en galego e convertelo nun negocio editorial normalizado, don Xosé María desenvolveu en Castrelos, durante doce intensos anos, un catálogo de case cen títulos, que permitiu a difusión de 600.000 exemplares, cifras espectaculares que a situaron como a editorial punteira do seu tempo e a que permitiu máis decisivamente, antes do inicio do período autonómico, a ampliación da sociedade lectora na nosa lingua.

Don Xosé María organizou o seu catálogo en base a dúas coleccións troncais, O Moucho e Pombal, ás que máis tarde engadiría outras dúas dedicadas a poesía, Mogor e Pico Sacro (onde se publicaron *Canle segredo* e *Romanceiro da Terra Cha*, poemarios do propio Xosé María e Darío Xohán Cabana, que traballou, dende 1970 e durante catro anos, man con man co editor).

O Moucho, colección publicitada baixo o lema “Libros do pobo para o pobo”, constituíu un fito na historia da edición en galego. Cun deseño moi orixinal e cunhas portadas coloristas serigrafadas a cinco tintas, os 58 títulos daqueles libros de 48 a 64 páxinas (tiñan un prezo de trinta pesetas e unha tirada inicial de 3.000 exemplares) inundaron de lectura galega, por vez primeira na nosa historia, as librarías e as feiras populares, que tamén alí se vendían estas alfaias.

Chegado a este punto, quixera facer unha imprescindible referencia á técnica da impresión serigráfica daquelas portadas dos mouchos, identificables, ademais, pola presenza da figura dun labrego creado por Bofill, un dos colaboradores gráficos habituais de *Faro de Vigo* e portadista da colección, e preparadas por Serigrafía Gallega, a empresa que montara Álvaro, o irmán máis novo de Xosé María.

Neste ano Álvarez Blázquez non está de máis lembrar tamén a peripecia empresarial de don Álvaro como editor serigráfico, unha proeza coma a do seu irmán. Nos seus últimos anos tiveron a fortuna gozar da amizade de Álvaro e poder reconstruír a súa aventura editorial.

Nacido en Tui en 1921, Álvaro Álvarez Blázquez trasladouse a Vigo, onde dende 1944 traballou como funcionario do Instituto Social da Mariña e, como os seus irmáns, Xosé María, Darío, Emilio e Alfonso, participou nos círculos culturais vigueses dos anos cincuenta. Foi da súa amizade con Celso Emilio Ferreiro, con quen amigou na tertulia do Café Derby, onde xermolaría o seu interese pola técnica da serigrafía que, vinte anos despois, racharía coa invisibilidade na que viviu a plástica galega de posguerra.

Unha sucesión de acontecementos fortuítos, protagonizados por don Álvaro, fixo posible desenvolver esta experiencia tan singular como exitosa no seu tempo. Así,

segundo relata o seu protagonista, Ferreiro foi quen lle deu conta da aparición dun novo sistema de impresión, a serigrafía, do que tiña coñecemento pola súa experiencia como responsable dun taller de fotogravado. A noticia inqueda a Álvaro quen decidiu procurar información sobre as súas características, atopándoa no señor Marcos, un gravador que a viña practicando de forma moi precaria no obradoiro que rexía na praza de Chueca. Nunha primeira viaxe a Madrid para atoparse con aquel artesán, Álvaro adquirirá elementais coñecementos da técnica da serigrafía, que non pasaron de saber que se trataba dun procedemento de impresión a través dunha peneira, o que provoca un resultado de excelente calidade para as tintas e as cores.

Días despois do regreso da súa viaxe le en *Faro de Vigo* un anuncio que marcará a súa vida posterior: “Antes de embarcar para América ensinaría el arte de la Serigrafía a quién le interesase”. Tan enigmático reclamo proporcionaba o enderezo dunha pensión situada preto da Estación. Don Álvaro non o pensou dúas veces e concertou na librería anticuaria Monterrey a primeira cita co seu novo profesor, un gordiño moi falador, madrileño, tamén, como o primeiro, que lle proporcionaría os coñecementos imprescindibles para montar na bufarda da casa de Marqués de Valladares 15 o seu primeiro obradoiro.

O éxito da técnica animouno a montar o seu primeiro obradoiro profesional, que denominará Serigrafía Gallega, en Falperra 33, un dos baixos da Panificadora, situado enfrente da taberna de Armando, frecuentada, tamén, polos traballadores de Edicións Castrelos. Axiña realizará os primeiros encargos consistentes en felicitacións de Nadal, autocolantes para os vehículos da Citroën ou bandeiriñas publicitarias para os que contaban co deseño de Urbano Lugrís, que precisaba daqueles traballíños para inventarse a vida. Aínda emociona comprobar o enxeño desbordado do noso pintor do mar, que realizou os debuxos das bandeiriñas do Ano Santo de 1965, do restaurante El Mosquito ou fermosísimas tarxetas de Nadal.

Aqueles traballos “comerciais” simultaneábanse coa impresión dos primeiros carteis para festas e exposicións (preparados por Virxilio) ou para a celebración do 17 de maio (obra de Xohán Ledo). A edición de milleiros e milleiros de autocolantes cos textos de “Galego na escola”, “Falemos galego” e “Xa falamos”, promovidos por ensinantes galeguistas e distribuídos tamén por Castrelos, terá un grande impacto no lento agromar da conciencia de uso público da lingua galega. Colaboracións con edicións Castrelos que se estenderán á realización das portadas e dun expositor promocional da colección O Moucho, ou de cubertas doutras obras, como logo sinalaremos.

Comezaba así, a finais dos sesenta, a comprometida contribución a prol da difusión da cultura galega de Serigrafía Gallega, que tiña a Luis Ameijeiras Olañeta como encargado do taller e que chegará a contar até con nove empregados.

Tras esta digresión necesaria sobre a técnica serigráfica e a colaboración entre os dous editores da familia, recollemos o fío que deixamos no catálogo da colección O Moucho.

O *catecismo do labrego* (1967) de Valentín Lamas Carvajal, o primeiro título da editorial e libro insignia da colección (chegou ás catorce edicións, vendeu 70.000 exemplares, 20.000 nun só ano) e a serie de “Chispas da roda” de Fernando Quesada foron os títulos máis populares da edición en galego do seu tempo; así como *Retorno a Tagen Ata* (1971) a noveleta de Xosé Luís Méndez Ferrín e moitos outros textos, resultado das colleitas do editor no eido da literatura tradicional da súa querenza, como *O refraneiro do viño* e *Cantigas do viño*, por citar só dous casos.

A colección literaria Pombal, iniciouse en 1967, coa publicación de *Cantos de Nadal, Animovo e Reis*. Presentada cun formato e un deseño semellante aos libros da colección Austral, pretendía ofrecer “ao lector galego” obras tanto contemporáneas como outras “nacidas no pasado, que pola súa fondura, calidade ou interés xeneral merezan saír do cuasi anonimato da rareza bibliográfica” [palabras do editor na presentación da colección]. E abofé que o conseguiu, xa que os vinte e catro títulos de Pombal (moitos varias veces reeditados) serviron para que toda unha xeración de mozos coñecésemos os clásicos galegos do Rexurdimento –*Follas Novas* (1968) de Rosalía de Castro, *Queixumes dos pinos e outros poemas* (1970) de Eduardo Pondal, *Aires da miña terra* (1971) de Manuel Curros Enríquez–, que por razóns políticas non quixo publicar ata entón a editorial Galaxia. Pombal, ademais, publicou as primeiras edicións de libros claves como *A fronteira infinda* (1972), o libro de relatos de Celso Emilio Ferreiro; *Contos da néboa* (1973) de Ánxel Fole; *Adios María* (1971) a novela de Xohana Torres; *Dos anxos e dos mortos* (1977), a novela xeracional de Anxo Rei Ballesteros; *O señor Afranio ou como me rispei das gadoupas da morte* (1979) as estremecedoras memorias de Antón Alonso Ríos, coas que don Xosé María iniciaba dentro da colección a serie “Alexandro Bóveda” coa que se “pretendía esclarecer o pensamento do nacionalismo galego en tódalas súas lexítimas vertentes” (a achega alboral de reivindicación da memoria histórica). Por último, Pombal abriu outro vieiro, non menos decisivo, o de iniciar un proceso de diálogo da edición en galego coa literatura universal, a través da tradución de títulos como *Antígona* (1976) de Sófocles ou *A Iliada* (1977) de Homero.

Castrelos, ademais da edición de libros, foi un foco de activismo cultural. Dende a oficina de Pi e Margall 14 alentábase a xa citada experiencia de Serigrafía Gallega, promovida por don Álvaro Álvarez Blázquez, coa intención da popularización da arte galega contemporánea; como tamén se distribuían as míticas pegatinas (“Falemos galego”, “Galego na escola”, entre outras), que constituíron a primeira campaña de promoción de uso da lingua de noso que coñecemos.

PRIMEIRO EDITOR CONTEMPORÁNEO

Xosé María Álvarez Blázquez, na súa segunda etapa como editor, á fronte de Castrelos utilizou criterios estritamente de mercado para facer viable o seu proxecto editorial. Xosé María suplía o alto custe unitario de fabricación dos seus produtos e o pagamento

do 10% dos dereitos de autor (Darío Xohán Cabana acredita un custo de 28.000 pesetas para unha tirada de 3.000 exemplares de cada unha das novidades d'O Moucho, o que supón, vendéndose a 30 pesetas, un custo unitario de máis de 9 pesetas, das cales 3 correspondían á carísima cuberta serigráfica, e, polo tanto, un índice multiplicador de 3,1, moi baixo para os criterios actuais de economía editorial) cun traballo teimoso de visibilización dos seus libros e de novidosa rede de distribución, superando o tradicional sistema de subscrición que caracterizara o libro galego dende o século XIX. Está acreditado o rigor de don Xosé María na xestión dos depósitos nas librarías e na ampliación, impresionante hoxe, dos puntos de venda que conseguiu, até chegar, segundo datos de Cabana, en 1975 a máis de 220. A isto habería que engadir outras iniciativas como a venda dos fondos, sobre todo d' O Moucho e de Pombal polas vilas, festas e feiras, como de grupos galeguistas con motivo do Día das Letras Galegas. Porén, menos éxito tivo o proxecto de Castrelos na visibilización das súas novidades nas páxinas das revistas culturais, como *Grial*, na que apenas aparecen seis reseñas durante o período de funcionamento do proxecto de don Xosé María.

Concluindo. O labor editorial de don Xosé María en Castrelos foi o dun xigante do que os editores galegos de hoxe nos sentimos tan abraiados como humildes herdeiros. Impuxo os criterios dunha edición de catálogo, organizada por coleccións; renovou o deseño e a diagramación das obras; creou o concepto do libro de peto na edición galega; respectou os lexítimos dereitos dos autores; renovou e ampliou a distribución comercial... Puxo, en definitiva, os alicerces para o agromar da edición galega contemporánea. Un testemuño recollido, afortunadamente, despois de Castrelos ser adquirida por Galaxia, por Edicións Xerais de Galicia, mais esa xa é outra historia.